

THOMAS GROSSBÖLTING
Glaube in Deutschland
seit 1945. Göttingen:
Vandenhoeck & Ruprecht
2013. 320 s.

Thomas Großbölting, joka toimii uusimman ajan historian professorina Wilhelmsin yliopistossa Münsterissä Westfalenissa, on ahkera tutkija. Aikaisemmassa tuotantonsaan hän on tarkastellut muun muassa DDR:n ajan menneisyyden hallintaa ja itseymmärrystä (*Vergangenheit in der Gegenwart: Vom Umgang mit Diktaturerfahrungen in Ost- und Westeuropa*, 2008; *Friedensstaat, Leseland, Sportnation? DDR-Legenden auf dem Prüfstand*, 2009), kommunismin kaatumista ja sen seurauksia Euroopassa (*Das Ende des Kommunismus: Die Überwindung der Diktaturen in Europa und ihre Folgen*, 2010) sekä muistamisen kulttuuria sosialistisessa diktatuurissa (*Der Tod des Diktators: Ereignis und Erinnerung im 20. Jahrhundert*, 2011). Nyt käsillä oleva teos on uusi avaus hänen tutkijanurallaan.

Großböltingin näkökulma uskonnolliseen kehitykseen Saksassa toisen maailmansodan jälkeen on perinteistä saksalaista kirkkohistoriallista lähestymistapaa yhteiskunnallisempi ja kulttuuriorientoituneempi, mutta sekularisaation yhteiskunnallisen tarkastelun kontekstissa vähemmän teoreettinen. Großbölting ottaa etäisyyttä varsinkin 1960–1970-luvuilla usein toistettuun, nykyään jo laajalti torjuttuun väitteeseen, jonka mukaan uskonnon väistyminen on johdonmukainen ja automaattinen seuraus modernisaatiosta. Hän näkee uskonnon ja yhteiskunnan suhteen paljon monimutkaisempina muutosten ja muutostrendien sarjana, joka tekee siitä yhteiskuntahistoriallisesti kiinnostavan tutkimuskohteen. ”Taiwaan” eli transsendentin ulottuvuuden katoaminen Saksassa ei selity Großböltingin mukaan yhdestä näkökulmasta. Yleistävien teorioiden

sijasta hän tarkastelee konkreettisia tilanteita ja ratkaisuja. Tämä on kirjan metodinen punainen lanka.

Großböltingin aikaisemman tuotannon kysymykset heijastuvat myös tässä teoksessa. Hän on ennen muuta kiinnostunut identiteeteistä, niiden muotoutumisesta ja muutoksista. Yksinkertaistaen sanottuna hän tarkastelee tässä kirjassa sitä, miten kristinuskon muokkaama identiteetti alkoi muuttua sodan jälkeisessä Saksan liittotasavallassa ja millaiseen identiteettimuutokseen sekularisaatio on Saksassa johtanut.

Großbölting lähtee liikkeelle kuvaamalla sekularisaatiota tämän päivän saksalaisessa yhteiskunnassa. Hän kiinnittää huomiota sekularisaatiotutkimuksessa jo aikaisemmin tehtyyn havaintoon Euroopan maallistumisesta eli kristillisen lähestyksen keskuksen muuttumisesta muualta tulevan lähetystyön kohteeksi. Euroopan ja Yhdysvaltojen uskonnollisen kehityksen perustavana erona hän pitää kilpailua, joka on pakottanut amerikkalaiset kirkkokunnat paitsi aktiivisesti pitämään jäsenistään kiinni myös uudistumaan. Tällainen elinvoima puuttuu Saksan kirkkokunnista. Kristinuskon asemaa Yhdysvalloissa, Afrikassa ja Latinalaisessa Amerikassa Großbölting pitää osoituksena siitä, ettei kristinuskoko ole kuolemassa, vaikka Saksassa ja Länsi-Euroopassa onkin käynnissä syväle ulottuva vieraantuminen kirkkokunnista (Entkirchlichung).

Großbölting kiinnittää huomiota myös kirkkojen dramaattisesti laske-neisiin jäsenmääriin sekä siihen, että kirkkojen tyhjentyessä kaupunkien silhuetteja leimaavat nykyään kirkkontornien rinnalla minareetit. DDR:n perintönä entisessä Itä-Saksassa vain joka kolmas asukas on jonkin kristillisen kirkon jäsen. Länsi-Saksassa tunnustuksettomia on lähes viidennes väestöstä, mutta vain noin joka kymmenes on edes jollain tavoin kirkollisesti aktiivinen. Myös kirkossa käyvien yhä hupenevassa joukossa entistä harvempi myöntää

saavansa uskostaan apua mielekkääseen elämään. Sekularisaation seurauksena kirjakaupat ovat tyhjentyneet nopeassa tahdissa uskonnollisesta ja teologisesta kirjallisuudesta. Myös mediassa uskontoa koskevissa asioissa uutiskynnys on selvästi noussut.

Großbölting nojautuu Thomas Nipperdeyn näkemykseen, jonka mukaan uskonto on keskeinen tekijä yhteiskunnan merkityksenantokulttuurissa. Siksi uskonnolla on roolinsa ihmisten elämäntulokinnassa ja toiminnassa ja niiden myötä myös politiikassa ja yhteiskunnan rakenteissa. Näin uskonnon maallistuminen on vahvasti kytköksissä koko yhteiskunnan ja sen mentaliteetin muutoksiin. Kristinuskon muokkaaman ja syvällisesti sisäistämisen kulttuurin murrosta maallistumisen seurauksena Großbölting pitää aiheellisesti mullistavana.

Kirjassa on kolme pääluvua. Ensimmäisessä Großbölting tarkastelee kristillisen valtion haaksirikkaa 1945, toisessa pääluvussa keskiössä on kirkkojen kriisi 1960- ja 1970-luvuilla. Kolmannessa pääluvussa tekijä palaa nykyisyyden näkymiin. Hän kuvaa uskonnollisten markkinoiden monimuotoistumista sekä uususkonnollisuutta ja uskonnottomuutta yhteiskunnallisina ilmiöinä. Tarkastelun kohteina on myös monikulttuurisen yhteiskunnan muotoutuminen sekä islamin nousu. Luvun päättää pohdinta, onko Saksa matkalla kokonaan jälkikristilliseen aikaan (entkirchliche Gesellschaft).

Großbölting näkee sekularisaation Saksassa ennen muuta kirkkokuntien tai laitospöytäkirjojen (Anstaltskirchen) näivettymisenä. Hän viittaa tässä yhteydessä Max Weberin 1900-luvun alussa esittämään ajatuksen katolisuu-den institutionaalisisesta hiipumisesta. Uskonnollinen kehitys vuoden 1945 jälkeen on toteuttanut tämän ennusteen.

Siteiden katkeaminen kirkkoihin alkoi Saksassa jo 1800-luvun lopulla. Kansallissosialismin antikristilliset pyrkimykset kiihdyttivät tätä jo

näkyvässä ollut kehitystä. Jostain syystä Großbölting sivuuttaa Weimarin Saksan teoksen johdannossa, vaikka juuri tuolloin säädettiin perustavia uskonnonvapauten sekä kirkon ja valtion suhteeseen vaikuttaneita lakeja.

Sodan päättyessä monet olivat vieraantuneita kristillisistä ihanteista. Toisen maailmansodan jälkeen kirkot pyrkivät kuitenkin palauttamaan uskottavuutensa tarjoamalla moraalisen pohjan tuhkaista nousvalle uudelle valtiolle lännessä. Kirkollinen sanasto, kuvasto ja kielikuvat vaikuttivat selvästi jälleerakennuskaudella Adenauerin politiikkaan. Großbölting katsoo, että sodan jälkeen kristilliset moraalikäsitteet ja uskonnolliset arvot leimasivat jo koetusta maallistumisesta huolimatta yhä tai oikeammin jälleen saksalaista yhteiskuntaa. Hän väittää kristillisten arvojen vaikuttaneen tuona aikana myös talouteen esimerkiksi sosiaalisen markkinatalouden lanseeraamisessa. Erityisesti kirkkoilla oli tuolloin vaikutusta yksityisten ihmisten käsityksiin perheestä, avioliitosta, seksuaalisuudesta sekä kasvatuksesta.

Kirkon vaikutus alkoi Saksassa murentua 1960-luvulla. Kirkko menetti asemiaan kouluissa ja lastentarhoissa sekä avioliittoon ja perheeseen liittyvissä valinnoissa. Tultaessa 1970-luvulle puhe yhtenäisestä kirkollisesta moraalista oli jo historiaa. Yhtenä syytä tähän Großbölting pitää Adenauerin kauden päätymistä. Willy Brandtin kanslerikaudella kirkon jäsenyyteen kohdistui entistä vähemmän poliittisia tai kulttuurisia paineita. Uskonnosta tuli yhä selvemmin yksityisasiä. Sosiaaliturvan ja sosiaalivaltion kehittyminen vähensivät lisäksi entisestään tarvetta tukeutua kirkkoon vaikeassa elämäntilanteessa. Sosiaalivaltio siis korvasi kirkon roolin auttajana myös mentaalisesti.

Großbölting arvioi myös kirkon sisäisten kiistojen ja polarisoitumisen uudistusmielisiin ja traditionalistisiin heikentäneen kirkkokuntia ai-

kana, jolloin niiden asemaan kohdistui muutenkin epäilyksiä. Myös Saksan katolisessa kirkossa Vatikaanin toinen kirkolliskokous lisäsi vastaavaa polarisaatiokehitystä kuin evankelisissa kirkkoissa.

Kirkkojen kannalta fataalina Großbölting pitää kuitenkin yksilöiden kirkkosuhteessa tapahtunutta kehitystä. Yksilöiden valinnoissa kirkot ja niiden arvot lakkasivat yksilöllistymisen vaikutuksesta olemasta itsestäänselvyys. Siitä uskonnollisesta traditiosta, jonka piirissä oli vartuttu, tuli nyt vain yksi vaihtoehto muiden rinnalla. Samaan aikaan tietoisuus muusta maailmasta ja vieraista uskonnoista kasvoi nopeasti. Itäiset uskonnot rantautuivat tilanteessa, jossa ihmiset individualismin ansiosta alkoivat etsiä vastauksia eksistentiaaliin kysymyksiin itsestään ja sisimmästään. Samaan aikaan myös perinteiset raja-aidat kirkkokuntien välillä säilyivät vain oppineiden kuvitelmissa. Kirkkoihin aikaisemmin vahvasti sitoutuneiden rinnalle kasvoi suuri ”etsijöiden” joukko. Ajan myötä kirkkojen uskollisista jäsenistä kehittyi kansa, joka alkoi suhtautua kirkkoihin kulluttajan ja asiakkaan oikeuksin.

Großbölting nojautuu ennen muuta Anthony Giddensin määrittelemiin modernin yksilöllisyyden piirteisiin. Hänen piirtämänsä kuva maallistumisen syvenemisestä 1960–1970-luvuilla hiljaisesta kritiikistä tosiasialliseksi repeämäksi vastaa brittiläisessä kirkkohistorian tutkimuksessa Britanniaa koskevia, viime vuosina esitettyjä havaintoja (esimerkiksi Callum G. Brown, *The Death of Christian Britain*, 2001 & 2008; Hugh McLeod, *The Religious Crisis of the 1960s*, 2007 & 2010). Vahvempaa tutkimuksellista näyttöä sen sijaan vaatisi väite, jonka mukaan kirkon jäsenyyteen Saksan liittotasavallassa olisivat myös yksilötasolla vielä sodanjälkeisinä vuosina vaikuttaneet myös kansalliset ja etniset arvot.

Großbölting kiinnittää huomiota myös kirkollisen julistuksen ja

opetuksen muuttumiseen. Kilpailu ja huoli laskevista jäsenmääristä on muuttanut saarnan yritykseksi puhutella mahdollisimman suurta kuulijakuntaa ja sen elämänkäsytymyksiä. Tästä huolimatta monia pitää kirkkojen jäseninä enemmän kotiseututunne ja sopeutuminen tiettyyn elämäntapaan kuin uskonnolliset tarpeet. Tällaista tapakristillisyyttä on kuitenkin vaikea välittää seuraavalle sukupolvelle, mikä puolestaan on nopeuttanut kirkkojen jäsenkatoa.

Kirja päättyy avoimesti. Tulevaisuus on tuntematon. Großbölting haastaa kirkkoja luopumaan fundamentalistisista asenteista ja ryhtymään avoimeen dialogiin yhteiskunnan kanssa. Hän myös antaa tunnustusta niiden yhteiskunnalliselle toiminnalle. Olojen erilaisuudesta huolimatta hän tarjoaa keskusteluun kirkon tulevaisuuden tärkeistä kysymyksistä myös Suomessa paljon ajattelemisen aihetta.

ESKO M. LAINE
DOS., HELSINKI

ANNA KONTULA
Mistä ei voi puhua:
Kirja uskosta ja uskonnosta.
Helsinki: Into Kustannus
2012. 123 s.

JARI EHRNROOTH
Tietämättä uskon. Helsinki:
Kirjapaja 2012. 167 s.

Toisin kuin usein ajatellaan, sekularisaatio ei merkitse vain uskonnon hiipumista. Siinä on kyse myös uudenlaisesta tavasta nähdä ja tulkita uskoa ja uskontoja irrallaan niiden perinteisistä rakenteista. Sekularisaatio ei myöskään ole yksisuuntainen liike; se synnyttää usein myös akanvirtaa, pääuomasta poikkeavaa pyörrevirtausta. Uskonnon maallistuminen voi siksi johtaa myös uskonnon uuteen tulemiseen entises-